

Михайло КУЖЕЛЄВ,
Ольга ШАКУРА

ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ КОМЕРЦІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено передумови формування сучасної парадигми державного регулювання системи комерційного страхування. Запропоновано економіко-історичну модель становлення і розвитку страхових відносин, яка відображає процес еволюції економічної та правової ролі держави у формуванні механізмів управління розвитком системи комерційного страхування.

Вибір економічної моделі і забезпечення її трансформації в систему господарських зв'язків дозволяє повною мірою використовувати весь потенціал країни, що включає ефективний механізм захисту населення, підприємця, держави від непередбачених випадкових та надзвичайних подій. У цьому зв'язку, важко уявити розвиток національної економіки без ефективної системи комерційного страхування. Водночас, для успішного вирішення поставлених перед українським суспільством завдань в економічній сфері, ключове значення має формування ефективних інструментів державного регулювання страхових відносин. У цьому зв'язку, страхування повинне бути об'єктом пильної уваги держави, а для здійснення ефективних дій держави у сфері комерційного страхування має бути сформована велика теоретична база.

У теорії страхування сформовані певні наукові традиції, які обумовлюють спільність підходів щодо дослідження проблем страхування. Найвагоміші праці у цій царині – К. Воблого, В. Райхера, В. Серебровського [1–3].

Проте жоден з авторів не виділяв державне регулювання страхування як само-

стійний об'єкт дослідження. Більш того, вчені розглядали комерційне страхування не як єдину систему, яка потрапляє під дію державного регулювання та володіє механізмом саморегуляції. Водночас автоматичне перенесення в страхування форм і методів макроекономічного регулювання не можливе, через певну специфіку галузі. Незважаючи на той факт, що перерозподільні відносини щодо формування та використання страхового фонду, що виникають в процесі страхування, наближають страхування до категорії фінансів, страхуванню притаманна обов'язкова ознака - імовірнісний характер відносин, тобто використання коштів страхового фонду пов'язане з настанням і наслідками страхових випадків. Така особливість страхування, як зворотність коштів страхового фонду наближає його до категорії кредиту, однак, зворотність страхових платежів, як характерна риса страхування, належить, насамперед, до страхування життя. При здійсненні ризикових видів страхування, виплати страхового відшкодування відбуваються тільки при настанні страхового

випадку в розмірах, обумовлених відповідними документами, при цьому втрачається також адресність цих сум.

Отож, комерційне страхування виступає, з одного боку, засобом захисту бізнесу і добробуту людей, що об'єктивно змушує державу максимізувати ефективність такого захисту, а з іншого – опосередковує діяльність, що приносить прибуток, а це вимагає від держави забезпечення страхових відносин відповідним правовим регулюванням, організаційно-правовими формами та механізмами досягнення оптимальних економічних і фінансових умов страхового підприємництва.

Метою статті є обґрунтування передумов формування і генезису інструментів державного регулювання системи комерційного страхування.

Сучасна парадигма державного регулювання страхових відносин, ґрунтується на роботах В. Базилевича, Ю. Бугаєва, С. Осадця, В. Шахов, та ін. [4–7]. Незважаючи на те, що увагу вчених сконцентровано на різних напрямках і аспектах регулювання в даному питанні можна виокремити два пріоритетних вектори наукових досліджень.

Відповідно до першого, присутня деяка розмитість понять “державне регулювання страхування”, “державне регулювання страхової діяльності”, “державне регулювання страхових відносин”, “державне регулювання страхового ринку”, “державний страховий нагляд” тощо.

Так, в роботах Ю. С. Бугаєва державне регулювання страхування ототожнюється з системою державного страхового нагляду, що є недостатньо коректним, оскільки страховий нагляд – це контроль за діяльністю страховиків уповноваженим державним органом [5, 3], який здійснює: ліцензування страхової діяльності, перевірку діяльності страхових компаній, стежить за платоспроможністю страхових компаній, розробляє рекомендації з розміщення страхових

резервів, сприяє розширенню страхового поля, в окремих випадках затверджує тарифи страхових премій.

На думку Ю. Сплетухова, державне регулювання страхової діяльності ототожнюється з системою регулювання страхових відносин і являє собою створення державою рамкових умов для функціонування страхового ринку, в межах яких його суб'єкти вільні у прийнятті своїх рішень. При цьому цілями державного регулювання є:

- забезпечення надійного і стабільного функціонування страхового ринку країни;
- забезпечення дотримання суб'єктами страхового ринку вимог законодавства;
- підвищення за допомогою страхування соціальної та економічної стабільності в суспільстві;
- забезпечення виконання зобов'язань сторонами договорів страхування;
- захист внутрішнього страхового ринку від діяльності зарубіжних компаній;
- отримання державою податків і зборів від здійснення страхової діяльності.

При цьому, сутність державного регулювання страхового ринку відображає постійно повторювані, причинно-наслідкові, найбільш глибокі взаємозв'язки і взаємини його учасників та реалізується через систему використовуваних державою методів, форм та інструментів регулювання, за допомогою яких держава впливає на страховий ринок та залежить від типу державного устрою, обраної моделі економічної політики тощо. Держава виступає в особі різних законодавчих і виконавчих органів влади, серед яких центральне місце займають органи нагляду за страховою діяльністю. Цілеспрямований регулюючий вплив держави на діяльність страхових організацій і страхових посередників, страховальників (фактичних і потенційних), а також інших суб'єктів страхового ринку здійснюється прямими (адміністративними) і непрямими (економічними) методами.

У рамках іншого вектора дослідження проблем державного регулювання страхових відносин здійснюється кризь призму конкретних його проявів і сторін [9, 10]. Ці дослідження, безумовно, мали і мають найважливіше значення в теорії страхування, де автори детально розглянули окремі інструменти державного регулювання діяльності страхових компаній, особливо ті, які стосуються регулювання фінансового стану страховиків і перестраховальників. Однак в рамках такого підходу державне регулювання страхування не досліджено як цілісна систем.

Так, в роботі В. А. Сухова "Державне регулювання фінансової стійкості страховиків" вперше в пострадянській теорії страхування сформульовано поняття державного регулювання щодо страхування [9, 18–22]. У роботах В. В. Шахова порушено проблеми державного регулювання страхового ринку, проте не був запропонований послідовний перехід від дослідження самого страхового ринку, його структури та організації діяльності його суб'єктів до державного регулювання, аналізу "провалів ринку", недосконалості ринкового механізму у страхуванні та необхідності державного втручання в його процеси, зіставлення форм і методів такого втручання [7].

Таким чином, існує об'єктивна необхідність розробки комплексного теоретико-методологічного походу до проблеми державного регулювання комерційного страхування як системи, в основу якої має бути покладено модель економіко-історичного процесу становлення та розвитку комерційного страхування.

Незважаючи на те, що історія розвитку страхування як соціально-економічного інституту бере початок з глибокої давнини, на етапі виникнення цивілізації й утворення перших ознак державності, думки вчених з приводу зародження комерційного страхування і етапів його розвитку різняться.

Так, один з найвідоміших дослідників страхування початку ХХ ст. В. Р. Ідельсон

вважав, що саме на цьому етапі виникла ідея розподілу відомих втрат окремих людей серед цілих груп. Але другий основний елемент страхування – страхова організація – в цей період ще відсутня [11]. Цієї точки зору дотримувалися А. Манес, Еренберг, Емар і Гаген, відомий російський вчений Г. Ф. Шершеневич.

Однак інші дослідники страхової справи займали позицію, згідно з якою страхування що існувало в давнину, було справжнім. Такої думки дотримувалися Емерігон, найвизначніший дослідник страхової справи другої половини ХХ ст. – В. К. Райхер зазначав, що страхування існувало і у феодальному, і у рабовласницькому суспільстві [2, 12–18].

Розглянувши різні точки зору щодо моменту зародження страхових відносин, вважаємо за доцільне погодитися з К. Є. Турбіною, стосовно того, що в ХІІІ–ХІV ст. формується ідея колективної взаємодії шляхом об'єднання зусиль і капіталів для вироблення необхідної методики, здатної певною мірою захистити людину від наслідків впливу руйнівних природних сил. Цей етап, безумовно, можна вважати раннім етапом становлення страхування, в рамках якого визначилися основні принципи й ознаки організації та ведення страхової справи, що сприяло подальшому його розвитку. Проте цей історичний період не можна назвати початковим етапом комерційного страхування, оскільки: по-перше, страхова організація в цей період ще була відсутня, по-друге, в цей період були відсутні правові передумови, без яких неможливо встановити і визначити форму страхових відносин, був відсутній також принцип поділу страхування за видами і ризикам.

Економіко-історична модель становлення і розвитку комерційного страхування з урахуванням формування інструментів державного регулювання страхових відносин показана в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи становлення і розвитку комерційного страхування

№	Назва періоду	Історичні рамки	Характерні риси	Роль в становленні та розвитку системи комерційного страхування	Характер втручання держави
1	Етап становлення правової регламентації основ організації комерційного страхування	XV–XVII ст.	Виникнення перших страхових статутів, що регламентували морське страхування, що відбулося, від договору позики. В операціях проявляються ознаки страхування: імовірнісний характер, можливість покрити свої збитки за рахунок позики, ризикова складова договору. Виникає спеціально створений товариства для компенсації торговцям втрат від втрати товару під час мореплавання.	Створення перших страхових установ, перших статутів страхових товариств, страхового договору та страхового полісу. Закладаються основи актуарних розрахунків: на основі оцінки ризиків, відбувається формування ціни на послуги, яка є основою страхової премії.	Виникнення передумов правового регулювання комерційного страхування з боку держави, проте ще не існувало засобу оформлення страхових відносин, договір страхування укладався викрай рідко, а стандартна форма страхових полісів не була введена в практику.
2	Етап розвитку комерційного страхування як самостійного виду підприємницької діяльності	XVIII ст. - перша половина XIX ст.	Виникнення транспортно, пожежного страхування, починає розвиватися страхування життя, в т.ч. промислове страхування життя. Утворення першого страхового товариства життя, заснованого на наукових принципах. Акціонерна форма страхування взяла втому над індивідуальною, мала місце перевага об'єднання капіталів.	Становлення комерційного страхування як самостійного підприємницького виду діяльності	Скласлася певна законодавча база з існуючими видами страхування. На державному рівні формується ставлення до страхування життя як соціально-економічно значимого.
3	Період, перехідний до сучасного етапу	Друга XIX–початок XX ст.	Поява великих галузевих страхових компаній, накопичення страхового капіталу і створення спеціальних страхових фондів. Акціонерна форма зберігається, а також удосконалюються централізовані страхові об'єднання (спліки, картелі і концерни) з метою розробки єдиних видів страхування, вивчення питань збитковості, вироблення типових умов страхування, тарифної політики, застосування термінів тощо.	Зародження страхової науки, поява міжнародного страхування, страхування набуває істинно економічну сутність, що виявляється в організації страхового фонду, причому як приватнопідприємницького, так і державного.	Виникнення державних видів страхування, період рясніє прийняттям спеціальних законів, що регулюють страхові відносини. Поява державної монополії на окремі види комерційного страхування
4	Радянський період	XX ст.	Всі приватні страхові товариства були ліквідовані, а їх майно і грошові кошти перейшли у власність держави. Практично протягом усього радянського періоду обов'язкове державне страхування стосувалося в основному майна, не придляючи достатньо уваги особистому страхуванню службовців.	Страхові відносини, як вид комерційної діяльності, не могли отримати подальшого розвитку в умовах радянської держави.	Встановлення державного контролю над усіма видами страхування і оголошення страхування у всіх видах і формах державної страхової монополією
5	Сучасний етап	Кінець XX - початок XXI ст.	Посилення тенденцій щодо монополізації і концентрації капіталу в системі комерційного страхування, що виявилось в наступному: – горизонтальна інтеграція – зосередження у великих страхових компаніях все більшого обсягу страхових премій та страхових послуг; – вертикальна інтеграція – проникнення страхових компаній в інші сфери, пов'язані зі страхуванням (банківська, біржова діяльність); – диверсифікації – розширення інвестиційної сфери діяльності на галузі, які прямо не пов'язані з комерційним страхуванням.	Страхові компанії виконують функції спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів і займають провідні позиції, після комерційних банків за величиною активів і можливостями використання капіталу.	Активне втручання держави в розвиток системи комерційного страхування, оскільки страхування виступає як потужний двигун підвищення інвестиційного потенціалу держави, як механізм вирішення гострих соціальних та економічних проблем суспільства.

Оскільки суспільство потребувало відшкодування шкоди від небезпечних і раптових подій, до XV ст. сформувалася об'єктивна необхідність формування нових методів організації страхової справи, а саме здійснення страхування на професійному рівні, на підставі певного правового регламенту, що, безумовно, є передумовою виникнення комерційного страхування.

Таким чином, протягом зазначених етапів становлення та розвитку комерційного страхування простежується еволюція економічної та правової ролі держави у формуванні механізмів управління розвитком системи комерційного страхування як реакція на недосконалість механізмів її саморегулювання.

Причиною такої недосконалості, зокрема, можна назвати так звані “провали ринку” (market failures), тобто прояви недосконалості ринкового механізму, які чинять негативний вплив на розвиток системи комерційного страхування і проявляються в наступному:

- неприйняття на страхування ризиків, захист від яких є суспільною необхідністю, але комерційно не вигідний;
- пріоритет інтересів страховика, а не страхувальника;
- недостатній розвиток елементів інфраструктури, в послугах якої зацікавлені не окремі страховики, а ринок в цілому;
- необґрунтована тарифна політика страхових компаній (що чинить загрозу його фінансовій стійкості і платоспроможності);
- монополізм (висока концентрація і централізація капіталу, його конвергенція з фінансовими та промисловими структурами тощо);
- суб'єктивна спрямованість руху інвестиційних потоків (виключно в інтересах страховика, а не учасників системи комерційного страхування, в т.ч. держави).

На основі вищезазначеного можемо зробити висновки, що система комерційного страхування є суспільно-необхідною

ланкою національної економіки, а держава, в свою чергу, має забезпечити баланс інтересів її учасників. У цьому зв'язку потрібно подальше вивчення “Провалів ринку” у системі комерційного страхування з урахуванням зміни пріоритетів державного регулювання фінансової системи, в цілому, та учасників страхових відносин, зокрема.

Література

1. Воблый К. Г. *Основы экономики страхования / Репринтное издание.* – М.: Издательский центр “Анkil”, 1995. – 232 с.
2. Райхер В. К. *Общественно-исторические типы страхования.* – М.: Изд-во академии наук СССР, 1947. – 282 с.
3. Серебровский В. И. *Страхование.* – М.: Финиздат НКФ СССР, 1927. – 144 с.
4. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. *Страхова справа.* – 6-те вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
5. Бугаев Ю. *Основные направления совершенствования страхового законодательства в России // Страховое дело.* – 1995. – № 5. – С. 3.
6. *Страхові послуги: Підручник / С. С. Осадець, Т. М. Артюх, О. О. Гаманкова, О. Д. Коломико.* – К.: КНЕУ, 2007. – 464 с.
7. Шахов В. В. *Страхование.* – М.: Страховой полис - ЮНИТИ, 2002. – 311 с.
8. Сплетухоу Ю. *Государственное регулирование страховой деятельности [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://www.insur-info.ru/press/41563/>
9. *Теория и практика страхования / Под общ. ред. К. Е. Турбиной.* – М., 2003. – С. 186.
10. Сухов В. А. *Государственное регулирование финансовой устойчивости страховщиков.* – М.: АНКil, 1995. – 112 с.
11. Идельсон В. Р. *Страховое право, курс лекций в С.-Петербурге. политехническом ин-те в 1907 г. // Страховое право.* – 2001. – № 1. – С. 69–95.
12. Кужелев М. А. *Предпосылки формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования // Бизнес-информ.* – 2014. – № 1. – С. 32–37.